

Мелешко В. А.

<https://orcid.org/0009-0008-1193-5844>

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО В КНИЗІ ВІРИ АГЕСВОЇ «МАРСІАНИ НА ХРЕЩАТИКУ. ЛІТЕРАТУРНИЙ КИЇВ ХХ СТОЛІТТЯ»

У статті зауважено, що Віра Агеева, глибоко досліджуючи в книзі «Марсіани на Хрещатику. Літературний Київ ХХ століття» (2023) життя мистецького Києва початку ХХ століття, аналізуючи появу нової урбаністичної ідентичності, усе-таки акцентує передовсім на окремих письменницьких постатях.

Авторка статті розглядає специфіку осмислення літературознавицею Вірою Агеевою творчості класика українського письменства другої половини ХІХ століття Івана Семеновича Нечуя-Левицького, представлено у «Марсіанах...». Вона так само детально простежує ту частину книги, яка торкається життєвого шляху та творчості І. Нечуя-Левицького, аналізує літературознавчі підходи до потрактування мистецького доробку письменника відомою сучасною критикинею. Київ у книзі Агеевої представлений і через розмову про романи «Хмари», «Гетьман Іван Виговський» Івана Нечуя-Левицького

Стаття особливо значуща з огляду на те, що прозаїк Нечуй-Левицький неодноразово репрезентував у своєму художньому набутку Київ, описував киян та гостей міста, згадував відомі київські локації, з-поміж яких і давній Хрещатик. Це знімає з Левицького ярлик селянського письменника.

У статті розглянуто сутність творчості Нечуя-Левицького, виокремлені В. Агеевою, її індивідуальне бачення художньо-естетичної самобутності митця, його ролі як письменника в епосі другої половини ХІХ століття та національної літератури в цілому.

Висновки підкреслюють актуальність творчого доробку класика в сучасному контексті.

Ключові слова: українська література, літературна критика, І. Нечуй-Левицький, Віра Агеева, рецепція, Київ, місто, кияни, міський текст.

Постановка проблеми. Книга «Марсіани на Хрещатику. Літературний Київ ХХ століття» (2023) української письменниці, літературної критикині, лавреатки Національної премії імені Тараса Шевченка Віри Агеевої подає літературне життя Києва минулого століття. Особливу увагу авторка приділила періоду 1920-х – 1930-х років, коли Київ став центром української культури та мистецтва.

Художній світ І. Нечуя-Левицького репрезентований у книзі поміж творчості інших українських відомих прозаїків і поетів, пов'язаних із Києвом життєвою долею та творчістю (П. Куліш, Леся Українка, М. Зеров, М. Хвильовий, Є. Маланюк, В. Підмогильний, О. Теліга тощо). У «Марсіанах на Хрещатику» є qr-код, що відкриває мапу київських місць: «Ви зможете пройтися звичними маршрутами Івана Нечуя-Левицького, побуваєте

у гостях Миколи Лисенка та Михайла Грушевського, навідаєтесь до Євгена Плужника й Максима Рильського...» [2, с. 8].

Авторка зізналася: у 2021 році, готуючи повне зібрання творів В. Підмогильного, нагромадила величезний обсяг матеріалів про Київ, тож заплановане видання не змогло частину їх умістити. Саме з них і постала книга «Марсіани на Хрещатику». «Так склалося, що ми знаємо більше про літературні місця Парижа або Лондона, ніж про свій Київ. І це те, що ми мусимо зробити після перемоги – маркувати культурний простір. Адже джерел багато, це і спогади, і зашифроване в літературних текстах, і незнищене листування, треба тільки пильно шукати» [4], – переконана письменниця-критикиня.

Видання творене в найгострішу фазу повномасштабного вторгнення росії в Україну, проте

воно не про війну. Книзі надано незвичну «іншопланетну» назву, у ній міститься цікавий творчожиттєвий фактаж про митців українського слова, пропущений крізь авторське бачення В. Агеєвої.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Книга «Марсіани на Хрещатику» отримала високу оцінку критиків та читачів за скрупульозний підхід до дослідження локальної історії української літератури й культури. Вона важливе джерело інформації для всіх, хто цікавиться українським письменством, а також для студентів і науковців.

Видання придатне й для літературознавчого аналізу набутку класика української літератури – І. Нечуя-Левицького, життєва і творча доля якого безпосередньо пов'язана з Києвом. У відгуці на книжку «Марсіани на Хрещатику» В. Єрмоленко, філософ та президент Українського ПЕН, акцентував: Київ – «це наповнене історією місто Нечуя-Левицького, це модерне місто Підмогильного; це місто розмови з великою європейською традицією Зерова...» [2, с. 3].

Сама В. Агеєва у статті «Іван Нечуй-Левицький проти імперії» зазначала: «Усе, що ми часом дещо зверхньо називаємо етнографічною манерою письма й не без підстав пояснюємо труднощами самоідентифікації зраженої елітою “плебейської” нації, мало для Котляревського, Квітки, Нечуя, Мирного... програмові ідеологічні конотації... Село тоді бачилося джерелом і скарбницею всіх національних вартостей, а зречення рустикальності прирікало, як здавалося, на цілковиту втрату своєї культурної ідентичності... Загроза такої втрати визначає тональність багатьох текстів Івана Нечуя-Левицького... Його найбільш, може, ідеологічний роман “Хмари” ще царська цензура завертала багато разів через безліч, цитуючи впливового державного читача, “тенденційних вихваток” та “загальне українофільське спрямування”. У радянському каноні текст знов же вважався маргінальним» [1].

Науковиця так само зауважила, що «рустичальні уявлення почали втрачати авторитетність ще за життя Івана Нечуя-Левицького... Українофіли не одкидали естетики, не сміялись над чуттям, не одкидали штуки й поезії вже по своїй натурі, зроду естетичній, а ще од того, що вони були народовці й націонали, що вони прийняли од нашої старшої партії спадки прихильності до народності, котру вигублював великоруський ряд, прихильності до народної поезії, музики; вони збирали народні усні твори й народні мотиви пісень і дали з себе національно-народних літераторів і композиторів... Однак уже молодь 1890-х років

зрікається українофільства на користь українства, а поняття “селянство”, “мужицтво”, “народ” і “нація” перестають бути тотожними, та навіть і синонімічними... Полеміка Нечуя-Левицького з Драгомановим стосовно “літературних прямувань” у дев'яності роки ХІХ усталила репутацію автора “Хмар” як антиєвропеїста й антиурбаніста. Місто письменник звичайно ж часто таврує як простір чужий, окупований, а село вважає єдиною надією на збереження ідентичності... саме академія Петра Могили стає в сюжеті “Хмар” тим дзеркалом, у якому відбиваються й фокусуються явища занепаду та картини катастрофічних руйнувань... Вірний своїм етнографічним принципам, Нечуй-Левицький уособлює боротьбу “двох культур” (ось де треба шукати початки злополучної теорії про їхнє протистояння, що утвердилася вже в радянській ідеології, зокрема у 1920-ті)... Нечуй-Левицький... впевнює читачів, що український культурний тип вироблений, а російського взагалі ще не існує... Назагал “Україну жде погана перспектива в Росії, перспектива темна, як ніч, і тільки нові українські інтелігентні національні сили світять у тому темному будущому часі, як зірниця ранком”» [1].

Юлія Колісник, аналізуючи «літературний променад» від В. Агеєвої Києвом, зауважує, що «хтось... був мовчазним, насупленим Нечуєм, хтось – його повним запереченням – революційним Еротоманом, хтось – королем футуропрерій Гео... Та всіх їх ми тепер, відкриваючи репресоване минуле, зачудовано бачимо “Марсіанами на Хрещатику”... Це, безперечно, не та книжка, з якої варто починати стосунок із літературним Києвом... Я не хочу сказати, що “Марсіани на Хрещатику” – читиво для гурманів укрліту, хоча... ні, напевно, саме це я й хочу сказати про нову книжку відомої літературознавиці й лауреатки Шевченківської премії Віри Агеєвої... Хіба, може, такі слова як фланери чи ригоризми стали раптом загально-вживаними... Це книжка, перед якою варто прочитати вже чимало книжок, – або ж їх захочеться (і для розуміння – доведеться) перечитати опісля. Адже “Марсіани...” зіткані з історичних полотен, філософських концептів, біографій авторів та уривків художніх творів засягом на кілька століть (не лише ХХ) – і добре, коли якусь частину із цього огрому читач уже мав нагоду осмислити до. Тобто “Марсіани на Хрещатику” – це радше поважна літературна критика, ніж легкий пізнавальний наукопоп, як може здатися на позір» [6].

Читачка Оксана Лець теж залишила на сайті свій відгук про книгу «Марсіани на Хрещатику»,

де вона стверджує, що книга «потребує відповідної літературної підготовки. Інакше більшість інформації просто пройде, як пісок крізь пальці» та, що «Київ тут постає як живий герой – зі своїми звуками, запахами й драмами» [5].

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати бачення творчості І. Нечуя-Левицького українською літературознавицею Вірою Агеєвою, оприятлене нею в книзі «Марсіани на Хрещатику. Літературний Київ ХХ століття».

Стаття актуальна з огляду на те, що книга вийшла у світ нещодавно, а сам І. Нечуй-Левицький багато уваги як митець слова приділив опису Києва та життя містян. Неодноразово в його творах згаданий і Хрещатик.

Виклад основного матеріалу. У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Р. Гром'яка зазначено, що *рецепція* (з латин. *rescriptio* – сприйняття) – це «запозичення письменником ідей, мотивів, образів, сюжетів із творів інших письменників чи літератур з подальшим їх творчим переосмисленням (трансформацією)», а термін *інтерпретація* (з латин. *interpretatio* – тлумачення, роз'яснення) – «дослідницька діяльність, пов'язана з тлумаченням змістової, смислової сторони літературного твору на різних його структурних рівнях через співвіднесення з цілістю вищого порядку» [7].

Оскільки *предметом рецепції та інтерпретації* виступають різні елементи літературного твору (з-поміж яких і персонифікація твору, фрагменти, речення і слова), цілість самого літературного твору та літературна цілість вищого порядку – творчість І. Нечуя-Левицького, літературний період, то саме їх ми досліджуємо в статті.

Основні аспекти книги В. Агеєвої: 1) дослідження Києва літературного крізь призму погляду письменників, художників, режисерів тощо, які перетворили це місто на центр національного мистецтва; 2) *період концентрації та розквіту української культури*, у якому основна увага приділена 1920-м та 1930-м рокам ХХ століття; 3) *власне літературні постаті, їх життя та творчість у Києві*: І. Нечуя-Левицького, Лесі Українки, Миколи Хвильового, Олени Теліги, Павла Тичини та інших; 4) *авторський аналіз культурного контексту Києва* – літературних об'єднань, театру, музики, видавничої справи, особливостей архітектури тощо; мандрівка Києвом, коли читач «прогулюється» містом, «бачить» у знайомих локаціях відомих митців української літератури та культури.

Постаті відомого класика української літератури – І. С. Нечуя-Левицького Віра Агеєва при-

ділила в книзі досить значне місце. Сама письменниця радить читати його роман із життя української інтелігенції «Хмари» як путівник тим реципієнтам, які прагнуть відкрити для себе український літературний Київ: це «роман, з яким можна гуляти Києвом, впізнавати ландшафти, місця і відновлювати літературні маршрути» [4]. Вона художньо, але й водночас достовірно пише: «Уявімо Хрещатик кінця 19 століття. Худорлявий літній чоловік з плеканою борідкою щодня, приблизно о 3 по обіді, хвилина в хвилину в той самий час вирушає на прогулянку. Незалежно від погоди, незалежно від обставин. Це Іван Семенович Нечуй-Левицький, його всі знають і шанують. Він іде до Володимирської гірки, сідає біля пам'ятника на лавці і довго дивиться на Київ. Це його час. Це його звичка» [4].

У «Марсіанах», що складаються із 406 сторінок, наведено багато імен відомих українських митців. Кожен із них – неповторний «камінчик» багатого українського культурного «намиста» України та Києва, яке «сяє» та «виграє» серед інших культур і літератур світу. Авторка книги також порівнює літераторів і їхні твори між собою, вказуючи на тяглість, історизм та розвиток в українській літературі. Зокрема, роман «Місто» В. Підмогильного в одному з розділів книги поданий у сув'язі із «Хмарами» І. Нечуя-Левицького, а історичний роман «Гетьман Іван Виговський» цього ж митця слова порівняний із «Чорною радою» П. Куліша.

В. Агеєва акцентує, що на відміну від стилізації зображення в Куліша, «Іван Нечуй-Левицький завжди дбає про достеменність історичного, часами власне етнографічного опису», а його «інтер'єри майже музейні, колекційні... Для нього історія міста закарбована в камені, дереві, вона тривкіша, аніж писемні свідчення» [2, с. 20–21]. Наголошує авторка «Марсіан» і на літературній унікальності та цінності «Хмар», зазначивши, що «небагато в усій нашій літературі текстів із такими неперевершено привабливими описами Києва, його пам'яток, вулиць, побуту, звичаїв, його, власне, біографії» [2, стор. 22].

Київ І. Нечуя-Левицького в ретроспективі В. Агеєвої – важливий центр історії української державності, її «темних» та «світлих» сторін. «Автор “Хмар” починає свою розповідь у точці, сказати б, найбільшого приниження, найочевиднішої втрати всіх решток державності, коли темні свинцеві небеса нависли над дніпровськими берегами, не залишаючи надії на проростання затоптаних пагонів, на відновлення й відродження... Ознаки занепаду й пригнічення

у місті повсюдні; однак і відторгнення чужого відбувається невпинно, переважно на мікрорівнях, у повсякденних ситуаціях індивідуального вибору... У “Хмарах” прозаїк, якого звично називаємо рустикальним, постає захопленим літописцем старосвітського українського Києва... Ось воно, місто-сад, про яке мріятимуть змучені бідами індустріалізації авангардисти при початку ХХ століття!» – стверджує Агеєва [2, с. 23–27].

«Марсіани чи аспанфути, хатяни чи радяни – незалежно від островів, київські митці в урбанному просторі своєї творчості завжди почувалися вдома. Планета Київ-бо незмінно тримається орбіти, береже культурну ідентичність, хоч як би намагалася її витравити жовчна імперія в усіх тих історичних амплуа», – зазначає Ю. Колісник і продовжує думку: мешканців «цієї планети авторка представляє дуже розлого, з належними літературознавству почестями, так, що й обізнаний читач може відкрити для себе чимало нового. До речі, винуватців чіпкої назви книжки, людей із МАРСУ чи пак майстрів із “Майстерні революційного слова” почали кликати марсіанами ще їхні сучасники. І сталося це після публікації в 1926-му фейлетону Юрія Вухналя про “нову літпланету”» [6]. «Усе найважливіше відбувалося в серці Києва, на вулиці Миколаївській (нині Городецького). Якраз там були “марсіани” – я їх не вигадала, у Києві справді у 20-ті роки ходили правдиві “марсіани”» (*учасники «Майстерні революційного слова» – київського літературного об’єднання МАРС*), – підкреслювала В. Агеєва, наголосивши, що її «книжка оптимістична. Вона про київський ренесанс, про те, як ми відбулися і як ми є. І це книжка про те, що є український Київ, про місто, яке не потребує імперської позолоти» [4].

«Марсіани» містять багато розлогих цитат із художніх творів, зокрема І. Нечуя-Левицького. Вони виділені в окремі дописи іншим шрифтом, детально проаналізовані авторкою та доповнюють хід її критичної думки. Про українського класика В. Агеєва пише: Нечуй «намагався показати зародження нової України, українофільського руху з беззастережною орієнтацією на народницьку ідеологію», а «нечуєвий рецепт більш-менш однозначний: тільки вірність традиції, пасеїзм, домашньовжиткова закритість культури можуть стати рятівними для підпорядкованої нації, саме існування якої zagrożене» [2, с. 29–30]. Дослідниця О. Гусейнова переконана, що «у “Марсіанах на Хрещатику” маємо змогу ознайомитися не лише з аналізом, а й цілими уривками таких романів. І подекуди вони настільки довгі, що легко загруз-

нути в тих інших книжках, зачитуючись уривками-ілюстраціями» [4].

Зіставляючи «міщанську комедію» «На Кожум’яках» І. Нечуя-Левицького із «За двома зайцями» М. Старицького, Віра Агеєва доходить висновку, що «страх <...> остаточної втрати міста, культури, традицій <...> пригнічував і сковував персонажів Івана Нечуя-Левицького <...> Натомість комедія Михайла Старицького переконує, що ці процеси поверхові, а засади національної тожсамости їм непіддатливі» [2, с. 39].

Інтерв’юєрка Олена Гусейнова, яка розпитала авторку «Марсіан» про літературний Київ ХХ століття, зазначає: відома «Проня Прокопівна є одним із найцікавіших і найзагадковіших київських персонажів. Але і сьогодні нам бракує літературознавчих інтерпретацій цієї героїні. І в романі “Хмари” Нечуя-Левицького, і в п’єсі “За двома зайцями” Старицького є сюжет, пов’язаний із інститутом благородних дівичь... Героїню “Хмар” у жовтому домі на Інститутській таки зрусифікували, а от із Пронею Прокопівною не вийшло, вона втекла із пансіону <...>» [4].

Авторка «Марсіан» стверджує, що в українській літературі ХІХ століття національні втрати та історична несправедливість зазвичай співвідносяться із «озиранням назад, у міфологізовану славу й героїчну епоху, золоту добу національної величчя», що властиво й творам Нечуя-Левицького; у творах митців того часу присутнє небажання приймати сучасність та страх перед майбутнім – письменники «звинувачували “прокляте місто” з його розтлінним впливом»; проте Київ зайняв особливу роль у «контексті глорифікації минулого... ідентифікується як місце пам’яті, простір радше музейний чи археологічний» [2, с. 41–42].

Київ текстів І. Нечуя-Левицького В. Агеєва називає патріархальним містом [2, с. 78], закоріненим у кількасотрічну традицію. Водночас романи Зинаїди Тулуб «Людолови» та Валер’яна Підмогильного «Місто» авторка називає частково натхненними «полемічним переписуванням “Хмар”» [2, с. 158]. Ю. Колісник зазначила, що «ретроспективний розділ книжки подає історичний портрет Києва в літературі, аналізуючи низку присвячених йому романів: “Хмари”, “Гетьман Іван Виговський” Івана Нечуя-Левицького, “Чорна рада” Пантелеймона Куліша, “Людолови” Зинаїди Тулуб... В історичній прозі, наголошує авторка, добре помітна також російська культурна присутність – очевидно деструктивна й паразитична. Та під цим поглядом, бути їй більше ніде, крім як у декораціях українських романів,

адже російська література не знала ренесансу й бароко» [6].

Із плином часу діалог із минулим змінювався, жанр роману розвивався, у творах переінакшувалися міські аспекти, а Київ так само надихав і продовжує надихати нові покоління літераторів. Дослідниця О. Гусейнова аргументує: автори ХІХ століття «осмислюють історію України, звертаючись часто саме до київських сюжетів, і моду цю переймають також їхні наступники» [4]. Агеєва пише, що ренесансні настрої у 20-х роках ХХ століття, коли й не «відміняли», то маргіналізували апокаліптичні застороги Нечуя про загрозу втрати національної ідентичності, яку глушить імперська експансія. Та ж З. Тулуб Києво-Могилянську академію подає як духовний та інтелектуальний центр, а Нечуй наголошував на її занепаді [2, с. 159–160]. Ю. Колісник переконана: у міському романі «вимальовується і новий тип урбанної ідентичності», якому присвячується окремий розділ «Марсіан»: «Фланери Володимира Винниченка». Дослідниця

зауважила, що «мимоволі тут пригадується Іван Нечуй-Левицький, що, як відомо, роками не зраджував своїй звички прогулянок Фундуклеївською, Володимирською та Хрещатиком, однак фланером аж ніяк не був» [6]. Що цілком справедливо, адже, як зазначає словник української мови, *фланер* – це той, хто прогулюється, вештається без мети, такий собі гультай і нероба [8]. А працелюбністю та творчим доробком українського класика Івана Нечуя-Левицького можна лише захоплюватися.

Висновки. Таким чином, у книзі «Марсіани на Хрещатику. Літературний Київ ХХ століття» (2023) В. Агеєва творчо й неординарно представила постать та літературний набуток Івана Нечуя-Левицького, зауважила його внесок у національне письменство. Авторка «Марсіан» акцентувала: відомий прозаїк у своїх творах занурювався в історію України, сам жив у Києві й описував місто як духовно-культурний центр України. Авторка книги засвідчує: Нечуй-Левицький став орієнтиром для наступних поколінь митців слова.

Список літератури:

1. Агеєва В. Іван Нечуй-Левицький проти імперії. *Український тиждень*. 2020. № 17 (649).
2. Агеєва В. Марсіани на Хрещатику. Літературний Київ ХХ століття. Київ : Віхола, 2023. 408 с.
3. Аляб'єва Л., Доценко А. Мандрівка Києвом сторінками книг з Луїзою Аляб'євою: де зростав Серж Лифар, про першого київського олігарха та виняткову архітектуру. URL: <https://www.official-online.com/lifestyle-2/style-life/traveling-around-kyiv-on-pages-of-books-with-luiza-alyabieva/>
4. Гусейнова О. «Київський ренесанс». Віра Агеєва про мистецьку мапу Києва 1920-х років та «марсіан». URL: <https://suspilne.media/culture/401801-kiiivskij-renesans-vira-ageeva-pro-mistecyku-mapu-kieva-1920-h-rokiv-ta-marsian/>
5. Відгуки читачів. URL: <https://laboratory.ua/products/marsiany-na-hreshchatyku-literaturnyj-kyiv-xx-stolittya>
6. Колісник Ю. З марсіанами по Хрещатику: літературний променад столицею від Віри Агеєвої. URL: <https://tyktor.media/polytsia/marsiany-na-khreshchatyku/>
7. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
8. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

Meleshko V. A. RECEPTION OF IVAN NECHUI-LEVYTSKI'S WORK IN THE BOOK OF VIRYA AGEYEVA "MARTSIANS ON KHRESHCHATYK. LITERARY KYIV OF THE 20 TH CENTURY"

The article states the fact that Vira Ageyeva made the in-depth research in her book "Martians on Khreshchatyk. Literary Kyiv of the 20th century", highlighting the artistic life of Kyiv at the beginning of the 20th century and analysing the emergence of a new urban identity with the vivid primary focus on certain writers.

The author of the article examines the specificity of literary critic Vira Ageyeva's interpretation of the oeuvre of Ivan Semenovych Nechui-Levytskyi as the classic Ukrainian writer of the second half of the 19th century, presented in the "Martians..." Moreover, she thoroughly traces the part of the book, revealing the life path and works of Ivan Nechui-Levytskyi, as well as analyzes literary approaches to the Ageyeva's interpretation of the writer's oeuvre as a well-known contemporary critic. In Ageyeva's book Kyiv is also represented through a discussion of Ivan Nechui-Levytskyi's novels "The Clouds" and "Hetman Ivan Vyhovskiy".

The article has its particular significance due to the fact that the prose writer Nechui-Levytskyi repeatedly represented Kyiv in his artistic works, describing Kyiv residents and visitors to the city, and mentioned world-

known Kyiv locations, including the ancient Khreshchatyk Street. These details consequently remove the label of “peasant writer” from the above mentioned writer.

The article is focused on the examination of the essence of Nechui-Levytskyi’s literary works, identified by Vira Ageyeva. Her individual vision of the writer’s artistic and aesthetic originality was logically qualified. The role of Nechui-Levytskyi as the writer of the second half of the 19th century and national literature in general was also under all-embracing research.

The conclusions emphasize the relevance of the classic’s oeuvre in the up-to-date context.

Keywords: Ukrainian literature of the 19th century, literary criticism, Ivan Nechuy-Levytsky, Kyiv, V. Ageeva, Kyiv residents, city, urban text.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.04.2026